

Jordánková, Hana; Loskotová, Irena

Kachlová kamna v prostorách minoritského kláštera v Brně

Archaeologia historica. 2005, vol. 30, iss. [1], pp. 445-456

ISBN 80-7275-056-9

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140637>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

F.

HMOTNÁ KULTURA

Kachlová kamna v prostorách minoritského kláštera v Brně

HANA JORDÁNKOVÁ – IRENA LOSKOTOVÁ

Počátky řeholního života v českých zemích jsou těsně spjaty s existencí raně středověkého státu. Největší rozmach zakládání řeholních institucí u nás je zaznamenán ve 13. století. V první polovině téhož století se postupně vytvářely optimální podmínky k zakládání opevněných sídel městského charakteru, které vynesly do popředí nové mendikantské (žebравé) řehole. Tyto mladší církevní řády svou dokonalou správní organizací, hospodářskou nenáročností a především kazatelskou a vzdělávací činností pozitivně působily na obyvatele vznikajících měst. Do svého programu zahrnuly i péči o nemocné a špitálnictví vůbec. Byli to nejdříve dominikáni a minorité (řád bratří menších konventuálů), jejichž kláštery budované obvykle při městských hradbách se staly neodmyslitelnou součástí gotických měst (Kadlec 1993, s. 189–198). Velmi brzy po příchodu na nové místo se iniciativně zapojili do městského společenství. S dominikány, kteří působili spíše mezi měšťanstvem, přišli téměř současně minorité, kteří byli činní hlavně mezi městskou chudinou. Počet klášterů žebравých řádů záhy předčil řády mnišské. Např. minoritský řád se s mimořádnou rychlostí rozšířil po celé Evropě. Na generální kapitule ve Štrasburku roku 1282 bylo zjištěno, že má již 1583 sídel, rozdělených do 34 provincií (Kadlec 1993, s. 194). Zpočátku byly zakládány hlavně panovníkem, soukromá založení jsou ojedinělá. Před rokem 1420 měli mendikanté již více než 50 % převahu v zastoupení svých klášterů ve městech proti ostatním řeholím.

Žebравé řády byly sice uvedeny do českých a moravských měst již za panování krále Přemysla Otakara I., ale největší rozmach jim přinesla až vláda krále Václava I. Nelze přehlédnout, že nové kláštery měly centralizovanou správní organizaci. Význam vlastního představeného mendikantské komunity (převor u dominikánů a kvardián u minoritů) byl potlačován pravomocí generála. Organizačně se kláštery tohoto typu začaly sdružovat do řádových provincií, které nebyly často totožné s tradiční diecézní organizací. Nejstarší dominikánské domy byly součástí společné polské provincie vzniklé roku 1228. V letech 1298–1301 se oddělily a vytvořily samostatnou provincii českou. Minoritský řád řízený generálem se též členil na provincie, v jejichž čele stál provinciál. Nižší správní jednotkou byly kustodie (vedené kustodem) tvořené z několika klášterů, z nichž každý řídil kvardián. První české konventy patřily k saské provincii. Od roku 1255 do roku 1517 k provincii česko-polské, kdy došlo k osamostatnění a vytvoření provincie české. Moravské kláštery byly připojeny k provincii rakouské (Medek 1982, s. 69; Kadlec 1987, s. 163). K roku 1434 se česko-polská provincie skládala ze sedmi kustodií a 43 klášterů (Hrudníková 1997).

Ve 14. století zakládání klášterů všeobecně stagnovalo. Na přelomu 14. a 15. století bylo v českých zemích kolem 220 řádových domů, z nichž bylo asi 85 konventů žebравých řádů vesměs usazených ve městech. Z nich bylo asi 27 dominikánských a 30 inoritských klášterů (Boháč 1995). V předhusitské době působilo pouze na Moravě 55 mužských a 16 ženských řádových konventů. Mezi počty řádových domů v českých zemích nacházíme dosti velké rozdíly, jmenovitě u minoritů, nejpočetnějšího církevního řádu u nás co do počtu domů vůbec. V Čechách působilo 61 konventů, kdežto na Moravě pouze osm. Dominikánský řád nebyl tak početný, avšak byl zastoupen jak mužským tak ženským řádem. V sousedních Čechách bylo celkem 16 mužských a šest ženských klášterů zatímco v Markrabství moravském osm mužských a tři ženské (Hledíková 1984, Kouřil 2002, s. 75).

Rozvoj středověkých klášterů byl přerušen husitskými válkami. Oživení řeholního života nastalo po polovině 15. století, po uvedení přísnější odnože minoritů observantů do Čech

i na Moravu františkánským kazatelem Janem Kapistranem. Obnovu řeholních institucí přerušila ve dvacátých letech 16. století nastupující protestantská reformace, ke které se přiklonila většina německy mluvícího obyvatelstva moravských královských měst. Náboženská situace v městě Brně byla ve druhé polovině 16. století velmi složitá. Zájmy katolických kostelů a klášterů hájila především kapitula u sv. Petra. Ani nově zřízená jezuitská kolej v roce 1573 nedosáhla takového úspěchu jako v Olomouci. V osmdesátých a devadesátých letech se v Brně usadili dokonce kalvinisté. Teprve až po roce 1620 zaznamenaly řeholní instituce v Českém království svůj druhý, největší rozkvět díky velké podpoře vídeňského dvora a katolických šlechticů (Jirásko 1991, s. 9–12, 51–53, Válka 1996).

Na Moravě a ve Slezsku se kláštery minoritů a dominikánů uchytily nejdříve ve velkých městech: v Olomouci, Brně, Znojmě, Jihlavě, Opavě a poté i v menších, jako v Uh. Brodě, Šumperku, Valticích nebo v Krnově. Nenároční, leč zanícení řeholníci se dostali do sporu s farním klérem, kterému přetahovali věřící, hlavně elitu společnosti. Působením žebravých řádů se rozmáhala zvláštní náboženská nálada, kající touha a z ní rostoucí sklon k mystice. V předvečer husitství řeholní ústavy upadaly, do církevních záležitostí zasahovala šlechta, čímž docházelo k narušení základních organizačních struktur (Kadlec 1987, s. 154; Jan 1999).

Brněnský minoritský klášter se rozkládá při východním okraji historického jádra mezi ulicemi Jánskou, Minoritskou, Orlí a Měninskou (Eliáš, 1986). Poprvé se příslušník tohoto řádu v písemných pramenech objevuje roku 1239 na zakládací listině původně měšťanského špitálu sv. Ducha na Starém Brně. To znamená, že minorité přišli do města společně s dominikány ve dvacátých až třicátých letech 13. století. Podle pramenů se měla v Brně v roce 1244 konat provinciální kapitula. Olomoucký biskup Bruno ze Schauenburku zdejším minoritům (i dominikánům) udělil roku 1253 právo zpovídati, kázati a pochovávat. Biskup si přál, aby mendikanti farní klérus v duchovní správě doplňovali, ne však aby se navzájem potírali (Šujan 1928, s. 111; Kadlec 1987, s. 165; Válka 1991). Klášter minoritů u sv. Janů sdílel mnohé společné osudy s brněnskými dominikány. Papež Alexandr IV. ustanovil roku 1257 dva minority, Bartoloměje z Brna a Lamberta řečeného Teutonicus, inkvizitory kacířství v Čechách a v Polsku (Dřimal 1969, s. 73).

Kostel sv. Janů do roku 1306 dvakrát vyhořel (v letech 1262 a 1306). Dobrodinci a obnovitelé byli vždy panující Přemyslovci (Škrdlík 1942, s. 6). Počátkem 14. století, po požáru klášterní budovy, bylo sídlo minoritů obnoveno tentokrát za přispění pánů z Boskovic, kteří byli pak označováni za „druhé“ zakladatele. V klášterním kostele byli pohřbíváni čelní představitelé tohoto význačného moravského panského rodu spolu s manželkami až do vymření rodu v roce 1597. Zeť a dědic posledního pána z Boskovic, Jana Šembery, Karel z Liechtenštejna v donátorské činnosti pánů z Boskovic dále nepokračoval.

Podle staré tradice Jan z Boskovic postoupil klášteru svůj dvůr v místech dnešních budov. V těsném sousedství řeholního domu stálo v polovině 14. století také několik domků zbožných bekyní, které se mimo jiné věnovaly ošetřování nemocných a péči o opuštěné děti. Bekyně tvořily dobrovolná sdružení pannen a vdov, které sice podléhaly pravomoci města, ale ze strany církve byly podřízeny dohledu příslušného plebána. Bekyně však dávaly přednost příslušníkům žebravých řádů, což vedlo ke kompetenčním sporům s faráři (Dřimal 1969, s. 42, 92; Kadlec 1978, s. 156; tyž 1993, s. 199–200).

Vedle šlechty z brněnského kraje našli v klášteře v letech 1313 a 1325 poslední odpočinek i příslušníci knížecího rodu, opavský vévoda Mikuláš I. s manželkou Adelheidou a synem Janem. Opavský Přemyslovec po vymření královského rodu po meči začal opravovat spáleniště kostela i kláštera. Zemřel však dříve, aniž by dokončil započatou obnovu (Škrdlík 1942, s. 6–7). Minorité nepohřbívali jenom význačné osobnosti, ale byli zde také pochováváni brněnští měšťané a venkovští faráři. Po celý středověk zůstala pohřební praxe bez větších proměn. Kostely, a zvláště klášterní, se staly vyhledávaným místem pro vyšší společenské vrstvy, které si zajišťovaly čestná místa k pohřbu v kostele nebo kryptách. Méně majetní se spokojili s uložením na hřbitově kolem kostela. Posvěcená půda byla pro křesťana jedinou možností pohřbu. Velká pozornost byla ve středověku věnována sepulkrálním objektům:

náhrobníkům, honosným tumbám a monumentálním rodinným hrobkám (Pojsl 2003).

O nejstarším dění v prostorách kláštera jsme útržkovitě informováni ze záznamů tzv. minoritského epicedia, které sepsal ke konci 15. století tamější lektor Štěpán (zemřel roku 1516). Dozvídáme se například, že člen brněnského konventu Martin (který zemřel v roce 1321) se stal titulárním biskupem nikopolským. V době husitských válek přišli do kláštera četní minorité z Čech, ale mnoho mnichů odešlo do Krnova a vrátili se až ve čtyřicátých letech 15. století za učeného kvardiána Jana Hufnagla (zemřel 1452), který se mimo jiné zasloužil o rozšíření klášterní školy, na níž učili i bratři z Itálie. Nepřekvapí ani iniciativa humanisticky vzdělaného probošta brněnské kapituly a pozdějšího biskupa olomouckého Tasa z Boskovic, který se společně s bratrem Hufnaglem zasloužil o rozkvět minoritského učiliště vyššího typu v Brně. Domácí řádové studium podporoval i kvardián Vít, který konvent řídil plných 32 let (zemřel 1486). Působil zde i proslulý polemik s utrakvisty minorita Paulus Moravus (zemřel 1491) (Kratochvíl 1919–1920, s. 41; Dokoupil 1974; Kouřil 2002, s. 77). Klášter horlivě agitoval proti utrakvistu a až do roku 1527 měl čilé styky s Polskem, zejména s Krakovem. Když v roce 1494 v Brně zemřel provinciál Martin z Krakova, byl pohřben v klášterním kostele. O rok později postihlo řeholní společenství velké neštěstí. V době morové epidemie zemřelo celkem 18 řeholníků a šest noviců.

Život věřících 15. století byl proniknut upřímnou křesťanskou zbožností, která se projevovala především pravidelnou modlitbou v různou denní dobu, svěcením nedělí a svátků a zachováváním přísných postů. Obdivuhodná byla i úcta k Písmu svatému. V době vladislavské je však už vidět zřejmý pokles někdejší mravní přísnosti (Medek 1982, s. 166–167).

Německá reformace, zahájená Martinem Lutherem roku 1517, měla velký ohlas i v sousedních zemích. Počátkem druhé poloviny 16. století lze v pozorovat morální i hospodářský úpadek v četných brněnských klášterech. Na počátku sedmdesátých let byl pověřen visitací brněnských mendikantských domů dominikán Felicián Ninguarda. Z jeho podrobné relace jsme informováni o tom, že minoritský klášter té doby byl zcela vylidněn. Tehdejší jediný člen konventu – kvardián – působil veřejně pohoršení, vystupoval spíše jako voják než mnich. Měl dvě milenky a několik dětí. Kdykoliv přišel visitátor do kláštera, aby ho vyslechnul a napomenul, nebyl představený k nalezení. I další kvardián u sv. Janů, Vincenc Spinelli, se choval pohoršlivě. Pro různé prohřešky byl udán až k papežské kurii. Roku 1590 se měl zpovídat ze svých činů před papežským legátem v biskupské Kroměříži. Celá záležitost byla šalamounsky ukončena. Kvardián se vymluvil na chatrné zdraví a zůstal v Brně a olomoucký biskup ho vyzval k řádnému životu. Možná za jeho vedení kláštera byl v únoru roku 1586 v kryptě klášterního kostela pohřben první moravský protomedikus a lékař světového jména – kalvinista Tomáš Jordán z Klausenburku (Burian 1948, s. 3, 8–9, 16, 32). Během stavovského povstání byl klášter údajně vyloupen a kostel byl na příkaz direktoria vyhrazen katolickým bohoslužbám (Foltýn 2005, s. 176–172).

Torzovité nálezy kamnových kachlů pocházejí z archeologického výzkumu v r. 1987 AÚ ČSAV v Brně. Jsou součástí bohatého nálezového celku z prostoru smetiště, umístěného při severní nádvorní zdi malé kvadratury (Procházka 1998, s. 287). Kromě zlomků nádobkových kachlů (miskovitých) ze druhé poloviny 15. století se v souboru vyskytují také kachle komorové, jejichž vznik můžeme zařadit rámcově do tří časových horizontů.

Po polovině 15. století

Nejstarší otopné těleso (nebo tělesa?) tvořily režné a zeleně glazované kachle čtvercového formátu ČVS s reliéfem vpravo krácejícího gryfa (obr. 1, 3). Obě figury se od sebe kromě velikosti liší pouze v detailech, jako je např. sklon křídel a protažení jejich letek. Zeleně glazované exempláře (obr. 1) rámuje na rozdíl od režného (obr. 3) sukovitá větev obtáčená členitými lístky. Tyto kachle mají svůj původ v budínské královské dílně (obr. 2), kde byly jako součást tzv. „rytířských kamen“ vyráběny v letech 1454–1457 pro Ladislava Pohrobka (Holl 1958, s. 291–4; Holl 1971, s. 199). Přestože se nemohlo jednat o levné zboží, získalo v brněnském prostředí rychle oblibu, a to nejen na zeměpanském hradě, ale

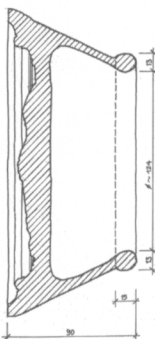
Obr. 1. Vpravo krácející gryf na skalnatém terénu, v profilovaném rámování plasticky provedená větev obtáčená členitými lístky.

- Brno, minoritský klášter, obj. 5
- inv. č. A 434 423, A 434 424 + 434 439 (slepeno ze 2 ks)
- 2 exempláře
- komorový, řádkový
- 225×225×? mm
- materiál jemnější cihlový
- povrch: bílá engoba, zelená glazura
- vnitřní část komory očazena
- po polovině 15. století

Obr. 2. Budínská královská dílna.

1. Budínská královská dílna, typ 1 (Holl 1958, s. 291, obr. 74, Holl 1971, s. 199, obr. 136, Michna 1974, s. 187).
2. Brno, Špilberk, (Cejnková–Loskotová 1994, s. 183).
3. Brno – blok 91: Pekařská, Anenská, Kopečná (Beroušek 1998).
4. Brno – bez bližšího určení (Michna 1974, s. 192, obr. 8)
5. Vyškov (Michna 1974, s. 192, obr. 9; Procházka 1934, obr. 17).

Obr. 3. Vpravo krácející gryf na skalnatém terénu v profilovaném rámování.

- Brno, minoritský klášter, obj. 5
- inv. č. A 434468
- 1 exemplář komorový, řádkový
- 215×215×90 mm
- materiál: jemnější šedá hlína
- povrch rezný
- v levé boční stěně komory konstrukční otvor (průměr cca 7 mm)
- po polovině 15. století

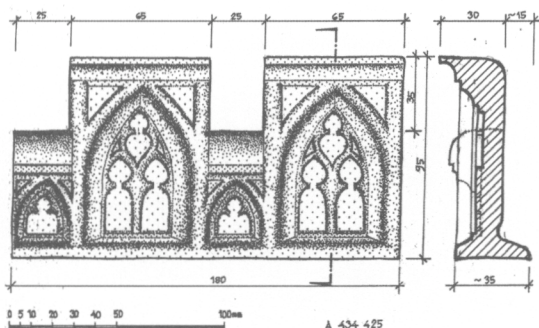
Obr. 4. Koberice u Vyškova, tvrz Koberice u Vyškova, tvrz České Budějovice, nám. Přemysla Otakara II. 35 (Michna 1974, Nekuda–Unger 1981).

Obr. 5. České Budějovice, nám. Přemysla Otakara II. 35, U Černé věže 3 (Kováčová 2004, s. 27, tab. XV, XVIII).

Obr. 6. Panelované arkády s jeptiškami pod cimbuřím.

- Brno, minoritský klášter, obj. 5
- inv. č. A 434617, A 434425–A 434428, A 434429–A 434430
- 5 exemplářů se zadní konstrukční lištou
- 2 exempláře bez
- vrcholový panel (5 ks), obkládací panel (2 ks)
- 180×100×35 mm – po délce spodní hrany na zadní straně plochá lišta k upevnění na vrchol kamen
- materiál jemnější cihlový
- povrch: bílá engoba, zelená glazura
- polovina 15. století

Obr. 7. Brno (?).

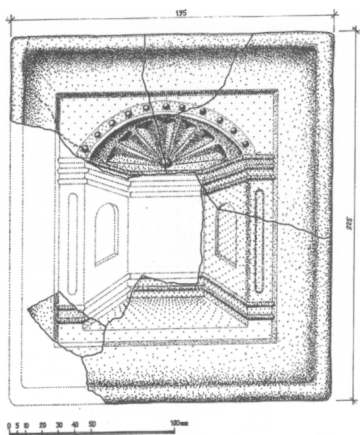

také uvnitř středověkého města i na předměstí. Stejný kachel pochází také z blízkého Vyškova (Michna 1974, s. 192, obr. 9). V koberické tvrzi u Vyškova (Michna 1974, Nekuda–Unger 1981) pak současně nacházíme i variantu bez vegetabilního rámování (obr. 4) stejnou jako v minoritském klášteře. Ani výskyt těchto kachlů se neomezuje jen na brněnský region, o čemž svědčí nálezy z Českých Budějovic (obr. 5; Kováčová 2004, s. 27, tab. XV, XVIII).

Při bližším porovnání figur na obou variantách je patrné, že tvůrce gryfa v profilovaném rámování vycházel ze složitějšího budínského exempláře. Takový závěr podporuje i srovnání metrické, kdy reliéf jednoduššího kachle je při zachování proporcí o poznání menší než u exempláře uherského původu. Příčinou mohlo být přirozené zmenšení kachle oproti použité předloze v procesu výroby. Kamna s gryfy z minoritského kláštera byla s největší pravděpodobností zdobená zeleně glazovanými vrcholovými panely ve tvaru cimbuří s gotickými okny ve stínkách (obr. 6). Těchto panelů bylo v souboru identifikováno celkem sedm, konstrukčně však byly určeny pro dva různé způsoby osazení. K většině z nich byla na spodní hranu ze zadu připojena plochá lišta, která sloužila k lepší stabilitě panelů při jejich umístění v tělese kamen. Ostatní panely zůstaly vzadu hladké a sloužily pak jako obkládací prvky. Podobný zeleně glazovaný panel se nachází v tzv. staré sbírce Muzea města Brna (obr. 7; inv. č. 7000). Bližší nálezové okolnosti bohužel nejsou známy. Jeho horní část se rozměry i reliéfem shoduje s nalezenými exempláři z kláštera. Na spodní hranu panelu navazuje však ještě pás s horizontálně položenou sukovitou větví s členitými lístky, oblíbeným motivem budínské kachlové produkce, který se zde poprvé objevuje právě na tzv. „rytířských kamnech“ po polovině 15. století.

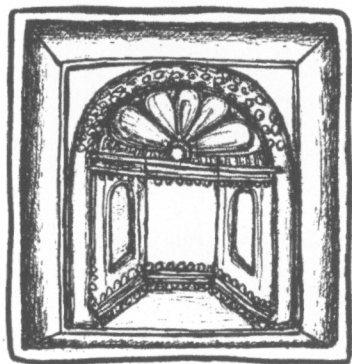
První polovina 16. století

Druhá kamna byla postavena někdy v první polovině 16. století z jedno i vícebarevně glazovaných kachlů obdélníkového formátu s renesančními architektonickými prvky (obr. 8). S mušlově kanelovanou konchou se na kachlích 16. století setkáváme poměrně často. Tento kachel je však výjimečný dobře zvládnutou perspektivou a také vícebarevnou glazurou, která v brněnském materiálu rozhodně není obvyklá. Ve výsledku muselo být působivé i střídání zelených a pestrých kachlů v tělese kamen. Tento barevný efekt byl zřejmě uplatněn na podobných kamnech pocházejících z budínského městského prostředí první čtvrtiny 16. století (Holl 1993, s. 247–8). Snad nejbližší k brněnskému exempláři má strážnický kachel (obr. 9), datovaný do první poloviny 16. století (Pajer 1983, s. 125, 232). Zánikový horizont

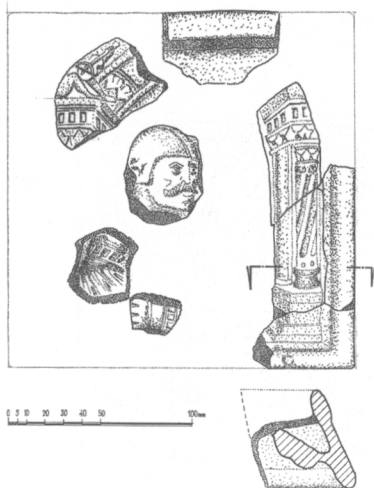

Obr. 8. Architektura: zděný výklenek uzavřený mušlově kanelovanou kochou.

- Brno, minoritský klášter, obj. 5
- inv. č. A 434433
- 1 exemplář
- komorový, řádkový
- 195×225×? mm, komora odlomena, na zadní straně ČVS otisk látky
- materiál jemnější cihlový
- povrch: bílá engoba, zelená glazura
- inv. č. A 434433
- 1 exemplář
- komorový, řádkový
- 195×225×? mm, komora odlomena, na zadní straně ČVS otisk látky
- materiál jemnější cihlový
- povrch: bílá engoba, vícebarevná glazura (zelená, žlutá, bílá, hnědá)
- 1. polovina 16. stol.

Obr. 9. Strážnice-město (Pavlík-Vitanovský 2004, kat. č. 1185; Pajer 1983, s. 125, 232).

Obr. 10. Alegorie (?): mužské poprsí (?) pod arkádou, ve cviklech postavičky, hrající na strunné nástroje.

- Brno, minoritský klášter, obj. 5
- inv. č. A 434918, A 434435
- nejméně 1 exemplář
- komorový, řádkový
- ?×?×60 mm
- materiál hrubší cihlový
- povrch: bílá engoba, zelená glazura
- 1. polovina 16. stol.

Obr. 11. Kostelec nad Černými lesy - zámek (Durdík-Hazlbauer 1993, s. 300-301).

Obr. 12. Praha-hrad (Pavlík-Vitanovský 2004, kat. č. 392).

Obr. 13. Praha-hrad (Pavlík-Vitanovský 2004, kat. č. 398).

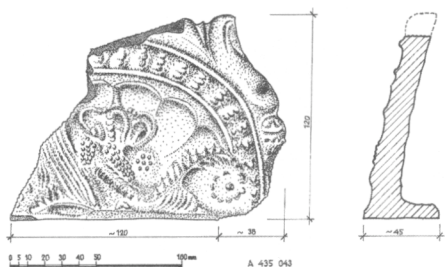
Obr. 14. Brno (?)

Obr. 15. Opočín - tvrz (Pavlík-Vitanovský 2004, kat. č. 765).

Obr. 16. Lichnice - hrad (Pavlík-Vitanovský 2004, kat. č. 181).

Obr. 17. V mušlově kanelované lunetě vegetabilní dekor s ptáčkem.

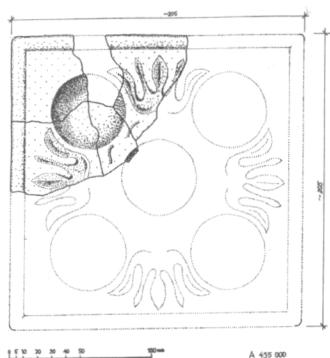
- Brno, minoritský klášter, obj. 5
- inv. č. A 435043
- 1 exemplář
- vrcholový panel
- hl. 45 mm – na zadní str. dole plochý obloukový výstupek k upevnění panelu na vrchol kamen
- materiál hrubší cihlový
- povrch: bílá engoba, zelená glazura
- 1. polovina 16. stol.

kamen je na základě materiálu z prostoru smetiště kladen do druhé poloviny 16. století. Toto vročení ještě upřesňuje nálezy polského stříbrného denáru z roku 1560 ve spodní vrstvě smetiště (Krásenská 2004, s. 33, 35).

Dalším typem kachle s architektonickými prvky je bohužel velmi torzovitě dochované ztvárnění některé z tehdy oblíbených alegorií, kterou se dosud nepodařilo identifikovat (obr. 10). Ve stejném architektonickém rámování s postavičkami hudebníků známe alegorii astronomie (obr. 11; Durdík–Hazlbauer 1993, s. 300–301), gramatiky (obr. 12; Brych–Stehlíková–Žeglitz, 1990, kat. č. 254, s. 110) a hudby (obr. 13; Brych–Stehlíková–Žeglitz, 1990, kat. č. 255, s. 110). Alegorická postava vyplňovala také prostor pod stejnou arkádou na dalších kachli z tzv. staré sbírky Muzea města Brna (obr. 14, inv. č. 6445). Nálezové okolnosti tohoto zlomku však nejsou stejně jako v předešlém případě bohužel známy. Kromě zmíněných alegorií se ve stejném rámování objevují i další motivy, např. šlechtična (obr. 15; Skružný–Špaček 2004, kat. č. 31) či sestoupení do pekel (obr. 16; Pavlík–Vitanovský 2004, kat. č. 181). Při výrobě těchto kachlů se užívalo dvou forem tak, aby mohly být motivy ve stejném rámování snadno obměňovány. Tato kamna asi zdobila i lunetová mušlově členěná akroterie s rostlinným motivem a ptáčkem (obr. 17).

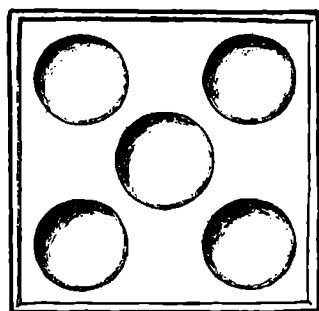
Konec 16. až počátek 17. století

Poslední nejmladší skupina je poněkud nesourodá. Jedná se většinou pouze o jednotlivé zlomky, které nemusely pocházet přímo z kláštera. Neplatí to o zeleně glazovaných panelech zdobených vejcovcem (obr. 21) ani o římsovém rohovém kachli s palmetami (obr. 20). V prvním případě se zachovaly dva rekonstruovatelné exempláře, ve druhém pak téměř kompletní torzo. Zlomek kachle s pěti miskovitými prohlubněmi (obr. 18) se ničím nevymyká běžné kachlové produkci druhé poloviny 16. století. Jeho jednodušší variantu bez vegetabilního motivu nacházíme např. na brněnském Špilberku (inv. č. 322 786–322 789) i ve vzdálenější Strážnici (obr. 19; Pajer 1983, s.). Také různé varianty tapetových vzorů (obr. 22, 23) na kachlích převážně se zelenou glazurou jsou častým nálezem v odpadních jámkách 16.–17. století.

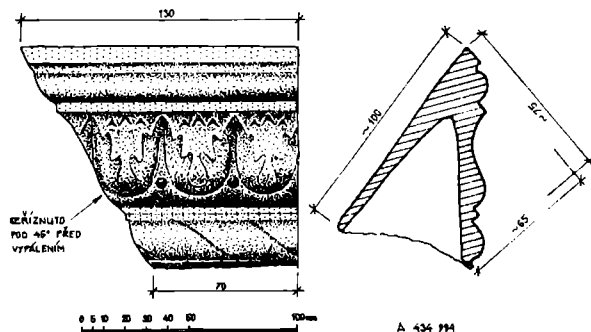
Obr. 18. Pět kruhových miskovitých prohlubní doplněných vegetabilním motivem.

- Brno, minoritský klášter, obj. 5
- inv. č. A 435000
- 1 exemplář
- komorový, řádkový
- 205?×205?×? mm, komora odlomená
- materiál jemnější cihlový
- povrch: bílá engoba, zelená glazura
- 16./17. stol.

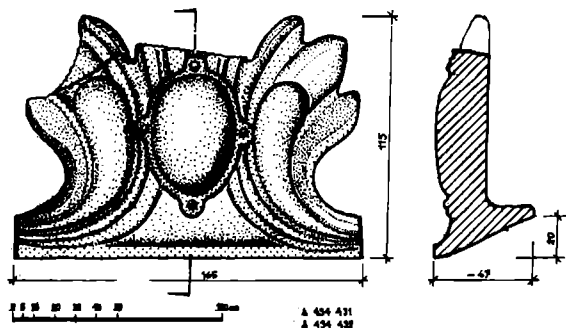
Obr. 19. Strážnice-město.

1. Strážnice-město (Pavlík-Vitanovský 2004, kat. č. 1202; Pajer 1983, s. 110, 232).
2. Brno-Špilberk

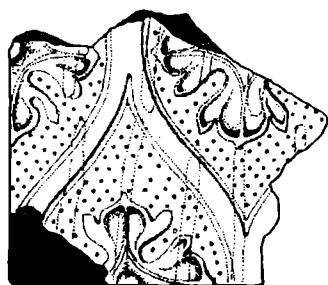
Obr. 20. Profilovaná ČVS s řadou palmet nad tordovanou lištou.

- Brno, minoritský klášter, obj. 5
- komorový římsový, rohový
- inv. č. A 434994
- 1 exemplář
- 70-130x75x? mm, komora odlomena, zadní strana ČVS očazená, lícová strana ČVS seříznuta po úhlem 45° (před výpalem)
- materiál jemnější cihlový se slidou
- povrch: bílá engoba, zelená glazura
- 16./17. stol.

Obr. 21. Vejvec.

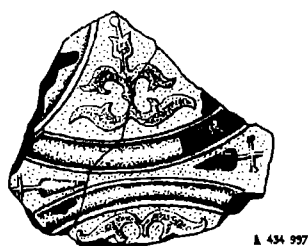
- Brno, minoritský klášter, obj. 5
- vrcholový panel
- inv. č. A 434431, A 434432
- 2 exempláře
- š. 165 mm, hl. 47 mm - na zadní straně dole plochý obloukový výstupek k upevnění panelu na vrchol kamen
- materiál jemnější cihlový
- povrch: bílá engoba, zelená glazura
- 16./17. stol.

Obr. 22. Tapetový vzor.

- Brno, minoritský klášter, obj. 5
- komorový, řádkový
- inv. č. A 434992
- komora odlomena, na boku konstrukční oválný otvor o průměru až 9 mm, zadní strana očazená
- mat. hrubší cihlový
- povrch: bílá engoba, vícebarevná glazura (žlutá, zelená hnědá)
- 16.-17. stol.

A 434 997

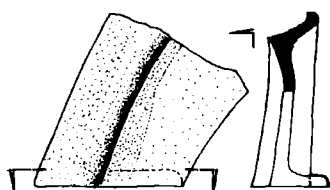

A 435 003

Obr. 23. Tapetový vzor.

- Brno, minoritský klášter, obj. 5
- komorový (?)
- inv. č. A 434997
- zadní str. ČVS – stopy po hlazení
- mat. hrubší cihlový se slídou
- povrch: bílá engoba, zelená glazura, druhotně zbytky líčky
- 16.-17. stol.
- inv. č. A 435003
- komora odlomena, zadní strana lehce očázená
- 16.-17. stol.
- analogie: Špilberk, kaple, inv. č. 323288, 1 zl. – totožný

Obr. 24. Náběh profilovaného oblouku s vyříznutou lunetou uprostřed.

- Brno, minoritský klášter, obj. 5
- vrcholový panel
- inv. č. A 434440
- 1 exemplář
- $? \times ? \times 35$ mm – na zadní straně dole plochý obloukový výběžek k upevnění panelu na vrchol kamen
- materiál jemnější cihlový se slídou
- povrch: bílá engoba, zelená glazura (jen pruh podél vnějšího okraje)
- 16. /17. stol. (?)

Zlomek profilovaného oblouku s lunetovým výřezem (obr. 24) je na zadní straně stejně jako jiné vrcholové panely opatřen obloukovým výběžkem pro stabilnější upevnění na kamnech. Pro tento prvek však v dostupném materiálu zatím žádné analogie nenacházíme.

Z nálezové situace není možno rozhodnout, kterou část kláštera kachlová kamna vytápěla. Stejná nejistota panuje i v určení prostor, temperovaných ve 13. století teplovzdušným topením. Části jeho konstrukce byly nalezeny v druhotném uložení v zásypu sklepa, zbytky topenišť pak pod budovami na západní straně velké i malé kvadratury (Procházka 1998, s. 281–285; Procházka 2003, s. 165). Vzhledem k velmi dlouhému časovému úseku, který od sebe oba typy otopných zařízení dělí, nelze o žádné návaznosti ani uvažovat. Klášterní areál prošel za tu dobu rozsáhlým stavebním vývojem a požadavky na vytápění obytných či reprezentčních prostor zaznamenaly rovněž radikální změny. Na základě nálezů starších typů nádobkových i komorových kachlů z jiných brněnských lokalit můžeme analogicky předpokládat existenci takových kamen i v prostorách minoritského kláštera. Na smetiště u severní stěny malé kvadratury byly ale vyvezeny pozůstatky kamen, vybudovaných v klášteře nejdříve po polovině 15. století a v první polovině století 16. Ve srovnání s běžnou kachlovou produkcí středověkého a raně novověkého Brna můžeme říci, že se v případě prvních dvou skupin jedná o výrobky, svědčící o vyšších nárocích i možnostech zadavatele. I mendikantský klášter měl zřejmě díky svým bohatým příznivcům dost prostředků na pořízení kamen vyšší cenové kategorie. Na základě písemných pramenů lze spojit vznik

prvních kamen s kvardiánem Vítem, který stál v čele kláštera od roku 1454 celých 32 let. Pro první polovinu 16. století se nám dochovala pouze dvě jména představených brněnských minoritů, a to Ambrož (současně i provinciál česko-polský) a Petr (doložen 1528; Kratochvíl 1919–1920, s. 40). Někdy v této době musela být v konventu postavena kamna s renesančními architektonickými prvky. Zánik výše zmiňovaných kamen lze snad spojit s pustošením církevních statků a zabavováním jejich majetků v roce 1619.

Literatura

- BEROUŠEK, J., 1998: Nálezová zpráva č. 6/98, uloženo v Archaia Brno.
- BOHÁČ, Z., 1995: Středověké kláštery v Čechách a na Moravě v době předhusitské, *Historická geografie* 28, s. 137–143.
- FOLTÝN, D. a kol., 2005: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*.
- BRYCH, V.-STEHLÍKOVÁ, D.-ŽEGLITZ, J., 1990: *Pražské kachle doby gotické a renesanční*. Praha.
- BURIAN, V., 1948: *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*. Brno.
- CEJNKOVÁ, D.-LOSKOTOVÁ, I., 1994: Rytířská kamna na Špilberku, *Forum brunense*, s. 181–188.
- DOKOUPIL, V., 1974: *Počátky brněnského knihtisku*. Prvotisky. Brno, s. 28.
- DŘÍMAL, J., 1969: *Dějiny města Brna I*. Brno.
- DURDÍK, T.-HAZLBAUER, Z., 1993: Gotické a renesanční kachle z východního křídla předzámčí v Kostelci nad Černými Lesy, *Castelologica Bohemica* 3, s. 289–314.
- ELIÁŠ, J. O., 1986: Minoritský klášter v Brně, *AH* 11, s. 313–318.
- HAZLBAUER, Z., 1995: Historické kamnové kachle z Rabštejna nad Střelou. *Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností*, sv. 2, s. 7.
- HLEDÍKOVÁ, Z., 1984: Struktura duchovenstva ve středověkých Čechách. In: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska*. Praha, s. 357, 382, 384.
- HOLL, L., 1958: Közepkori kályhacsempék Magyarországon I. *Budapest régiségei* 18, s. 211–299.
- 1971: Közepkori kályhacsempék Magyarországon II. *Budapest régiségei* 22, s. 161–207.
- 1993: Renaissance – Ofen. *Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn* – V. *Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae* XLV 1–4, s. 24–299.
- HRUDNÍKOVÁ, M., 1997: Řeholní život v českých zemích. *Kostelní Vydří*, s. 67–68.
- JAN, L., 1999: Církevní instituce na Moravě ve středověku. In: *Morava ve středověku*. Brno, s. 132–139.
- JIRÁSKO, L., 1991: *Církevní řády a kongregace v zemích českých*. Praha.
- KADLEC, J., 1987: *Přehled českých dějin církevních dějin I*. Řím.
- 1993: *Dějiny katolické církve II*. Třetí přepracované vydání. Olomouc.
- KOUREL, M., 2002: K církevním dějinám Moravy v letech 1400–1550. In: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. I. úvodní svazek. Olomouc.
- KOVÁČOVÁ, S., 2004: *Nálezy středověkých a novověkých kachlů v Českých Budějovicích*. Seminární práce ÚAM FF MU v Brně.
- KRÁSENSKÁ, L., 2004: *Renesanční soubor z minoritského kláštera*. Seminární práce ÚAM FF MU v Brně.
- KRATOCHVÍL, A., 1919–1920: *Epicedium minoritského kláštera v Brně*, *ČMM* 43–44.
- MEDEK, V., 1982: *Cesta české a moravské církve staletími*. Praha.
- MICHNA, P. J., 1974: *Archäologische Nachweise der mährisch-ungarischen Beziehungen im 15. Jahrhundert*. *Folia archaeologica* 25, s. 179–205.
- NEKUDA, V.-UNGER, J., 1981: *Hrádky a tvrže na Moravě*, s. 150–51, obr. 112. Brno.
- PAJER, J., 1983: *Počátky novověké keramiky ve Strážnici*. Strážnice.
- PAVLÍK, Č.-VITANOVSKÝ, M., 2004: *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance. Praha.
- POJSL, M., 2003: *Nástin vývoje sakrální architektury na Moravě*. In: *XXVII. Mikulovské sympozium 2002*. Brno 2003, s. 58.
- PROCHÁZKA, A., 1934: *Starobylé kachle*. *Vlastivědný sborník okresu vyškovského* 17.
- PROCHÁZKA, R., 1998: Archeologický výzkum mendikantských klášterů v Brně, *Pravěk NŘ*, s. 277–296.
- 2003: *Pozdně románský dům z areálu minoritského konventu v Brně*, *Průzkum památek X*, s. 163–167.
- SKRUŽNÝ, L.-ŠPAČEK, J., 2004: *K vybraným motivům středověkých kachlů ze sbírek Městského muzea v Čelákovicích*. Čelákovice.
- ŠKRDÍK, N. F., 1942: *Minoritský kostel u sv. Janů, Loreta a Svaté schody v Brně*. Brno.
- ŠUJAN, F., 1928: *Dějepis města Brna*. Brno.
- VÁLKA, J., 1991: *Dějiny Moravy I*. *Středověká Morava*. Brno, 75–76.
- 1996: *Dějiny Moravy 2*. *Morava reformace, renesance a baroka*. Brno, s. 54–55.
- Obr. 1, 3, 6, 8, 10, 17, 18, 20–24 Augustin Štrof.

Die Kachelöfen in den Räumen des Minoritenklosters in Brno (Brünn)

Das Brüner Minoritenkloster befindet sich beim östlichen Rand des Stadtkerns, zwischen den Gassen Jánská, Minoritská und Měnínská. Die Minoriten kamen in die Stadt gemeinsam mit den Dominikanern in den 20. bis 30. Jahren des 13. Jhs. Von den ältesten Ereignissen in den Klosterräumen informiert uns Lektor Stephanus, der zum Ende des 15. Jhs. sogn. Minoritenepicedia geschrieben hat. In der Zeit der Hussitenkriege kamen ins Kloster zahlreiche Minoriten von Böhmen. Viele Mönche sind nach Krnov gegangen und kehrten erst in den 40er Jahren des 15. Jhs. zurück. Zu dieser Zeit war in Brünn Kloster gelehrter Kvardian Hans Hufnagl (1452 ist gestorben), der um die Verbreitung der Klosterschule sich verdient hat. In dieser Schule haben auch die Brüder von Italien unterrichtet. In derselben Zeit lebte in Brünn humanistischer Probst des Brünnner Kapitels und später Olmützer Bischof Tas von Boskovice, der gemeinsam mit dem Bruder Hufnagl um die Blüte der Minoritenschule des höheren Typs sich verdient hat. Das heimische Ordensstudium unterstützte auch Kvardian Vit, der 32 Jahre lang Minoritenkonvent verwaltet hat.

Die Funde von Kachelbruchstücken stammen von einer Rettungsgrabung des Archäologischen Instituts in Brno im Jahr 1987. Die Kacheln waren auf einem Kehrlichthaufen, der bei der Nordmauer der kleinen Hofkvadratur sich befindet hat. Es handelt sich um die Bruchstücke der gefäßförmigen Kacheln aus der 2. Hälfte des 15. Jhs. und um die Kammerkacheln, die von drei Zeithorizonten stammen: nach der Hälfte des 15. Jhs., von der 1. Hälfte des 16. Jhs. und vom Ende des 16. und Anfang des 17. Jhs.

Aufgrund der Fundsituation kann man nicht entscheiden, welche Klosterteile mit den Ofenkacheln beheizt wurden. Die gleiche Unsicherheit herrscht in der Frage der Luftbeheizung im 13. Jh. Einige Teile der Heizungskonstruktion wurden in der Sekundärlage im Schutt des Kellers und Reste der Heizungsstellen unter den Gebäuden an der Westseite der großen und kleinen Kvadratur gefunden. Angesichts der langen Zeit, die beide Beheizungstypen voneinander teilt, kann man auch keine gemeinsame Bindung voraussetzen. Das Klosterareal hat eine ausgedehnte Bauentwicklung erlebt und auch die Beheizung der Klosterräume hat sich in der Zeit radikal geändert. Aufgrund der Kacheln funde von anderen brünnner Lokalitäten kann man die Existenz der Kachelöfen in den Räumen des Minoritenklosters voraussetzen. Auf dem Kehrlichthaufen waren die Ofenreste, die frühestens nach der 2. Hälfte des 15. Jhs. event. noch in der 1. Hälfte des 16. Jhs. erbaut wurden. Wenn wir die Kachelproduktion in mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Brünn vergleichen, kann man sagen, daß die Kachelnerzeugnisse von höheren Ansprüchen zeugen. Das Mendikantskloster hatte Dank der reichen Gönner die Mittel um die Kachelöfen der höheren Preiskategorie zu kaufen. Aufgrund der schriftlichen Quellen kann man die ersten Kachelöfen mit dem Kvardian Vit verbunden, der 32 Jahre, seit 1454 an der Spitze des Kloster stand. In der 1. Hälfte des 16. Jhs. (unter den Äbten Ambrosius und Peter 1528) mußten im Kloster Kachelöfen mit den Renaissancemerkmalen gebaut werden. Den Untergang der Kachelöfen kann man mit der Verwüstung der Kirchengüter im Jahr 1619 verbinden.

Abbildungen:

1. Nach rechts schreitender Gryf auf einem felsigen Terrain. Ein plastisch dargestellter Ast, der mit gegliederten Blätterchen umgewickelt ist, in einer profilierten Einrahmung. Brno.
2. Königliche Werkstatt von Budín.
3. Nach rechts schreitender Gryf auf einem felsigen Terrain in einer profilierten Einrahmung. Brno.
4. Koberčice bei Vyškov. Die Feste.
5. České Budějovice (Budweis).
6. Panellarkaden mit den Nonnen unter der Zinne. Brno.
7. Brno (?).
8. Architektur: eine gemauerte Nische, die mit einer muschelartig kanelierten Konche abgeschlossen ist. Brno.
9. Strážnice, Stadt.
10. Eine Allegorie (?): ein männliches Brustbild (?) unter einer Arkade; in den Zwickeln sind Figürchen, die auf Salteninstrumente spielen. Brno.
11. Kostelec nad Černými lesy, das Schloß.
12. Prag. Die Burg.
13. Prag. Die Burg.
14. Brno (?).
15. Opočín. Die Feste.
16. Lichnice. Die Burg.
17. In einer muschelartig kanelierten Lunette ein Vegetationsmotiv mit einem Vögelchen. Brno.
18. Fünf kreisförmige Schalenvertiefungen, die mit einem Vegetationsmotiv verziert sind. Brno.
19. Strážnice. Stadt.
20. Profilierter Kachel mit einer Reihe von Palmetten über einer tordierten Leiste. Brno.
21. Eiermuster. Brno.
22. Tapettenmuster. Brno.
23. Tapettenmuster. Brno.
24. Ein Anlauf des profilierten Bogens mit einer ausgeschnittenen Lunette in der Mitte. Brno.